

Psychological Pathology of Gossip and its Solutions in the Holy Quran

Seyyed Mohammad
Hossein Mousavipour *

Member of the Faculty of Islamic Studies,
Faculty of Literature and Humanities,
Kharazmi University, Tehran, Iran

Abstract

Communication between people is undeniable and accepted by everyone. But the form of communication is different. One form of it is verbal communication, and the rumor phenomenon is a part of human verbal communication in society. Negative rumors have consequences and damages that threaten and destroy the health of human social relations. Belief damage, destruction of belief cylinders and casting doubts; social damage, the formation of an unhealthy social environment, tarnishing people's reputation and depriving the public of peace; political damage, people's mistrust of community leaders and creating differences and divisions; the damage of rumors to the rumor maker is also the scandal of the rumor makers. The mentioned consequences have caused the rumor phenomenon and its psychological damage to be investigated in this article as a necessity. Also, Quranic solutions in terms of preventing rumors such as: disambiguation, referring news to experts, researching and investigating news, and language control; and in terms of dealing with rumors, such as: denial of rumors, punishment of rumor-mongers and rehabilitation of the injured person or group. This research has compared the findings and solutions with the descriptive library method along with analysis. In order to achieve the goal of the research, in the beginning, after the conceptual explanation, the factors

* Corresponding Author: musavipur@khu.ac.ir

How to Cite: Hossein Mousavipour, S. M. (2023). Psychological Pathology of Gossip and its Solutions in the Holy Quran, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(53), 129-168.

and psychological consequences of the formation of rumors were discussed, and then, as a solution, the methods of preventing and dealing with rumors from the perspective of the Holy Quran were discussed.

Keywords: Rumor, Rumor Spreading, Psychological Pathology, Quranic Solutions.

Introduction

Communication between people is undeniable and accepted by everyone. But the form of communication is different. One form of it is verbal communication, and the rumor phenomenon is a part of human verbal communication in society. This verbal phenomenon has two positive or negative directions, which are formed based on the purposes, speeches, hearsays, and contexts among the public opinions of the people and spread under the influence of the cultural and social characteristics of each society. In the meantime, negative rumors have consequences and damages that threaten and destroy the health of human social relations. Belief damage, destruction of belief cylinders and casting doubts; social damage, the formation of an unhealthy social environment, tarnishing people's reputation and depriving the public of peace; political damage, people's mistrust of community leaders and creating differences and divisions; The damage of rumors to the rumor maker is also the scandal of the rumor makers. The mentioned consequences have caused the rumor phenomenon and its psychological damage to be investigated in this article as a necessity. Also, Quranic solutions in terms of preventing rumors such as: disambiguation, referring news to experts, researching and investigating news and language control; and in terms of dealing with rumors, such as: denial of rumors, punishment of rumor-mongers and rehabilitation of the injured person or group. This research has compared the findings and solutions with the descriptive library method along with analysis. In order to achieve the goal of the research, at the beginning, after the conceptual explanation, the factors and psychological consequences of the formation of rumors were discussed, and then, as a solution, the methods of preventing and dealing with rumors from the perspective of the Holy Quran were discussed. The keywords of this article are: rumor, rumor spreading, psychological pathology, and Quranic solutions.

Keywords: Rumor, Rumor Spreading, Psychological Pathology, Quranic Solutions.

Introduction

The current research is about the phenomenon of "rumor" as one of the effective ways of communication and conversations between people in the transfer and exchange of information. Among the types of relationships between people, rumor is a secret verbal communication between individuals and society. In other words, rumor is a possible social phenomenon and rumoring is a favorite activity for people in society to the extent that many people volunteer to spread rumors. (Brishma and Van Cleef, 2012) Researchers have divided rumors into two types, positive and negative (Grosser, Kidwell, and Labi-Anka, 2012), and state that each type of rumors can have different functions and results. At the same time, rumor is blamed in most societies and has a "negative" connotation.

The need to talk about rumors goes back to the very important characteristic of rumors, which is "hiding facts and realities". Because rumors can be directed and deceive public opinion; they direct the behaviors and actions of individuals and society towards the predetermined goals of gossipers, which usually has a high destructive power in different dimensions of human life. Another characteristic, despite the destructive power of rumors, is its publication, which can indicate the existence of a serious crisis in terms of individual psychology and especially social psychology. In this regard, political, social, cultural, economic, occupational and especially military crises are extremely significant. The third characteristic is related to the way we Muslims look, who have the findings of a monotheistic worldview and we believe that under the divine rule, every movement and effort in the direction of truth or falsehood will be effective, and according to the two verses, in Quran: "Whosoever has done an atom's weight of good shall see it, and whosoever has done an atom's weight of evil shall see it."^(Zelzal-7&8) He will see their reward and punishment.

Therefore, it is necessary for everyone, especially Muslims, to know what the nature of the rumor is. What are the factors that make up a rumor? What consequences and damages does it cause psychologically? And what image does the Holy Quran present in these cases and finally what solution does it have to fix those damages? The answer to these questions is the main focus of this research.

Background Research:

The phenomenon of rumor has been investigated by a group of thinkers, especially Islamic scholars, and many articles and books have been written about it, which will be avoided here. Most of these sources have answered our questions, but they have not addressed the Quranic approach. Therefore, the difference between this article and other written writings and its innovative attitude is the approach of Quranic education in this research.

Research Methodology

Therefore, it tried to describe and analyze the Qur'an's approach to the problem of rumors, psychological injuries, and its solutions in a comparative method in three substantive, psychological, and Qur'anic areas. Obviously, in order to achieve this goal, at first, data was collected in a library form, and then arranged in a logical structure, and finally integrated into chapters under titles such as: concept of rumor, and form factors. Rumors, consequences, and psychological damage and their solutions will be presented to the readers from the Quran. The authors of this article hope to be able to present the correct Quranic findings to their audience, who are mainly social thinkers. Also, in this way, they can find a comprehensive decision in the social events of Iran in terms of the combined and cognitive war ruling the society from the area of the sworn enemies.

Conclusion

Enemies of the divine religions, with their personality traits, used any disrespectful behavior towards the prophets and their followers, whose most effective tactic to achieve their sinister goals was to use the tool of rumours. According to the contents that were stated in this article in terms of description and analysis of the findings about the rumor phenomenon, it was clarified that the negative form of the rumor is based on the existing contexts among public opinion and influenced by cultural and social characteristics. Rumors have effects and consequences that psychologically threaten and destroy the health of human relationships and social interactions. In the factors section, it was determined that psychologically, rumor has its roots in truth-seeking and ignorant self-aggrandizement, strengthening of collective relations, personality credulity and false confidence in news, intellectual obsession, low self-confidence, power-seeking, and social

control in humans. In terms of consequences, rumor causes various damages in terms of belief, society, and politics for the audience of the rumor and the rumor makers. Finally, according to the Holy Quran, the way out of the negative consequences of rumors is prevention and confrontation. According to the Qur'an, in order to prevent it, one should turn to disambiguation, refer the news to the experts, investigate the news and reports, and control your tongue.

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم

استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده ادبیات و علوم انسانی،
دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران

* **سیدمحمدحسین موسوی پور**

چکیده

ارتباط میان انسان‌ها امری غیرقابل انکار و مورد پذیرش همگان است. اما شکل برقراری ارتباطات متفاوت است. یک شکل آن، ارتباطات کلامی است و پدیده شایعه، بخشی از ارتباطات کلامی انسان‌ها در جامعه است. این پدیده‌ی کلامی دو جهت مثبت یا منفی دارد که براساس اغراض، گفتارها، شنیده‌ها و زمینه‌های موجود در میان افکار عمومی مردم شکل گرفته و تحت تأثیر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی هر جامعه، انتشار پیدا می‌کند. در این میان، شایعات منفی پیامدها و آسیب‌هایی دارد که سلامت روابط اجتماعی انسان را تهدید و تخریب می‌کند. آسیب‌های اعتقادی، تخریب استوانه‌های اعتقادی و شبه‌افکنی؛ آسیب‌های اجتماعی، شکل‌گیری محیط ناسالم اجتماعی، خدشه‌دار کردن آبروی افراد و سلب آرامش عمومی؛ آسیب‌های سیاسی، بی‌اعتمادی مردم به رهبران جامعه و ایجاد اختلاف و تفرقه؛ آسیب شایعه برای شایعه‌ساز نیز رسوایی شایعه‌سازان است. پیامدهای مذکور باعث گردیده تا پدیده‌ی شایعه و آسیب‌های روانشناختی آن در این مقاله به عنوان یک ضرورت مورد بررسی قرار گیرد. همچنین راهکارهای قرآنی به لحاظ پیشگیری شایعه مانند: ابهام‌زدایی، ارجاع خبر به اهل تشخیص، تحقیق و بررسی اخبار و کنترل زبان؛ و به لحاظ مقابله با شایعه مانند: تکذیب شایعه، مجازات شایعه‌سازان و بازسازی فرد یا گروه آسیب‌دیده، بیان گردید. این پژوهش با روش توصیفی کتابخانه‌ای همراه با تحلیل به تطبیق یافته‌ها و راه‌حل‌ها پرداخته است. برای رسیدن به هدف پژوهش، در ابتداء پس از تبیین مفهوم‌شناختی، به عوامل و پیامدهای روانشناختی شکل‌گیری شایعه و سپس در مقام راه‌حل به روش‌های پیشگیری و مقابله با شایعه از دیدگاه قرآن کریم پرداخته شد.

کلیدواژه‌ها: شایعه، شایعه‌پراکنی، آسیب‌شناسی روانشناختی، راهکارهای قرآنی.

۱. مقدمه

تحقیق حاضر در باره پدیده «شایعه»^۱ به عنوان یکی از راه‌های ارتباطی تأثیرگذار و گفتگوهای میان انسانی در انتقال و تبادل اطلاعات است. شایعه در میان انواع روابط موجود میان انسان‌ها، ارتباط کلامی مخفیانه بین افراد و جامعه است. به تعبیری، شایعه یک پدیده محتمل اجتماعی و شایعه‌پراکنی یک عمل مورد علاقه برای افراد جامعه است تا جایی که افراد فراوانی، داوطلب شایعه‌پراکنی هستند (بریشما و ون کلیف، ۲۰۱۱). در واقع، بین ۶۱ تا ۹۱ درصد از صحبت‌های افراد مربوط به شایعات است (بریشما و ون کلیف، ۲۰۱۲). محققین شایعات را به دو نوع مثبت و منفی تقسیم‌بندی کرده (گروسر، کیدول و لپی آنکا، ۲۰۱۲) و بیان می‌کنند که هر یک از انواع شایعات می‌تواند، توابع و نتایج متفاوتی داشته باشد.^۲ در عین حال، شایعه در اکثر جوامع، مورد سرزنش قرار گرفته و دارای مفهوم ضمنی «منفی» می‌باشد.^۳

ضرورت بحث از شایعه به خصوصیت بسیار مهم شایعه که «پنهان‌کنندگی حقایق و واقعیات» است، برمی‌گردد. زیرا، شایعه می‌تواند با جهت‌دهی و فریب افکار عمومی؛ رفتارها و کنش‌های افراد و جامعه را به سمت اهداف از پیش تعیین‌شده‌ی شایعه‌پردازان که معمولاً قدرت تخریبی بالایی در ابعاد مختلف زندگی انسان دارد، هدایت کند. خصوصیت دیگر، علیرغم قدرت تخریبی شایعه، انتشار آن است که می‌تواند نشانگر وجود یک بحران جدی به لحاظ روانشناسی فردی و خصوصاً روانشناسی اجتماعی باشد. در این خصوص، بحران‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، شغلی و خصوصاً نظامی، فوق‌العاده

1. Rumor

2. Grosser T, Kidwell V, & Labianca G. (2012). Hearing it through the grapevine: Positive and negative workplace gossip.

3. Beersma, B., & Van Kleef, G. A. (2011). How the grapevine keeps you in line: Gossip increases contributions to the group. *Social Psychological and Personality Science*, 2(6), 642-649. Beersma, B., & Van Kleef, G. A. (2012). Why people gossip: An empirical analysis of social motives, antecedents, and consequences. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(11), 2640-2670. (نقل از مجله علوم روانشناختی)

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۳۷

قابل توجه است. خصوصیت سوم به نوع نگاه ما مسلمانان برمی‌گردد که برخوردار از یافته‌های جهان‌بینی توحیدی هستیم و معتقدیم تحت حاکمیت الهی، هر حرکت و تلاشی در جهت حق یا باطل، تأثیرگذار خواهد بود و انسان بر اساس دو آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» (زلزال/۸ و ۷) پاداش و کیفر آنها را خواهد دید.

بنابراین، ضرورت دارد که همگان و به طور خاص مسلمانان بدانند که شایعه دارای چه ماهیتی است؟ عوامل تشکیل‌دهنده شایعه چیست؟ چه پیامدها و آسیب‌هایی به لحاظ روانشناختی وارد می‌کند؟ و قرآن کریم چه تصویری در این موارد ارائه کرده و در نهایت چه راه‌حلی برای رفع آن آسیب‌ها دارد؟ پاسخ به این سوالات، محور اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد.

۱-۱. روش پژوهش

روش این مقاله کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی و تحلیلی است. برای تحقق این روش، در ابتداء به صورت کتابخانه‌ای، داده‌هایی جمع‌آوری و سپس در ساختاری منطقی کنار هم چیدمان شده و در نهایت ضمن فصولی انسجام یافته تحت عناوینی از قبیل: مفهوم‌شناسی شایعه، عوامل شکل‌دهنده شایعه، پیامدها و آسیب‌های روانشناختی و راه‌حل‌های آن در قرآن به خوانندگان عرضه شد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

پدیده شایعه به لحاظ پیشینه تاریخی مورد بررسی مجموعه‌ای از اندیشمندان خصوصاً عالمان اسلامی قرار گرفته و تاکنون مقالات و کتب متعددی در این باره نگاشته شده است

۱-۲-۱. کتاب‌ها

کتاب «شایعه از دیدگاه قرآن و حدیث» از احمد خاتمی سمنانی، نشر مشفق، قم، سال ۱۳۶۰ که با استشهاد به برخی آیات و روایات، مقوله شایعه را بررسی کرده و ضمن بیان انگیزه شایعه‌سازان، اهداف شایعات و روش مقابله با آن، نمونه‌هایی از شایعات در قرآن و

حدیث را مطرح می‌کند. همچنین کتاب «شایعه از نگاه اسلام» از حسین علم‌الهدی نشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در سال ۱۳۶۰ که به طور کلی و عمومی مسئله شایعه را مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین کتاب «روانشناسی شایعه» با نویسندگی آلپرت و پستمن نشر از انتشارات مرکز تحقیق صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، تهران است که در سال ۱۳۷۴ به چاپ رسیده است. این کتاب به بررسی کاربرد شایعه در جنگ جهانی دوم می‌پردازد توسط دو پژوهشگر به نام گوردون آلپرت و لئو پستمن تألیف شده است. بررسی نقش شایعه در زمان جنگ، علل انتشار شایعات، مطالعات تجربی و آزمایشگاهی شایعات، و ... از مهم‌ترین عناوین این کتاب است. چهارمین کتاب «شایعه» نوشته ژان نوئل کاپفر نشر شیرازه تهران در سال ۱۳۸۰ است که پس از نقد برخی از آرای دو نویسنده کتاب «روانشناسی شایعه» نظرات خود را در مورد ماهیت شایعه و ابعاد مختلف آن به رشته تحریر درآورده است. پنجمین کتاب «جنگ روانی» نوشته حسین متفکر از انتشارات پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه در سال ۱۳۸۳ است. این کتاب به قلم آقای حسین متفکر در هفت فصل تنظیم شده است. وی در فصل پنجم شیوه‌های جنگ روانی را مورد بررسی قرار داده است و شایعه را یکی از شیوه‌های مؤثر در جنگ‌های روانی می‌داند. وی پس از استناد به آیات و روایات به موضوع شایعه و علل شایعه‌پراکنی و ... اشاره دارد. و آخرین کتاب «روانشناسی شایعه و روش‌های مقابله» نام دارد که به قلم غلامعلی افروز از انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی تهران در سال ۱۳۹۰ است که علیرغم مختصر بودن از نسبت به سایر منابع از انسجام و سازماندهی بیشتری در مطالب برخوردار است.

۱-۲-۲. پایان‌نامه‌ها

در این بخش سه پایان‌نامه معرفی می‌گردد. اول «بررسی نقش شایعه در سازمان» به نگارش دانشجو ابوالفضل حسنی مقدم و راهنمایی قاسم انصاری در مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم اداری و مدیریت در سال ۱۳۷۹ در دانشگاه امام صادق^(ع) است که به مباحثی مانند تعریف، تاریخچه، اقسام شایعه و ویژگی‌های شایعه‌گران پرداخته است. ویژگی این

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۳۹

پایان‌نامه نگاه آماری به مسئله مورد بحث است. دوم «بررسی تأثیر شایعه روی لایه‌های مختلف جمعیتی شهر تهران» به نگارش سوسن مرادنژاد محمدی در مقطع کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی است. وی علاوه بر تعریف و انواع شایعه به فرایند انتشار و انگیزه‌های موجود آن در میان شایعه‌پراکنان نیز پرداخته است. سوم «شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شایعه در سازمان» به نگارش شیوا مقیمی در سال ۱۳۹۵ است که به شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شایعه در سازمان و بررسی رابطه آن با بدبینی سازمان پرداخته است. عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شایعه در چهار دسته تغییرات ساختاری، تغییرات تکنولوژی، تغییرات در حقوق و مزایا و عوامل رفتاری کارکنان و مدیران دسته‌بندی شده است.

۱-۲-۳. مقالات

در این بخش چهار مقاله معرفی می‌شود: اول مقاله «آسیب‌شناسی شایعه در قرآن» است. این تحقیق اثر محمد بهرامی در فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، سال دهم، شماره ۳۷ و ۳۸، ص ۷۰-۹۵ به چاپ رسیده است. وی شایعه را ضمن تعریف و تبیین برخی مصادیق با رویکردی قرآنی و اجتماعی بررسی کرده است. دوم مقاله «شایعه و اضطراب» است. این اثر توسط اسماعیل چراغی در مجله شماره ۱۸ حدیث زندگی، مرداد و شهریور ۱۳۸۳ شماره این اثر توسط راغی به نگارش در آمده و ایشان به طور اجمال به بحث از تعریف شایعه، علل انتشار شایعه، کارکرد شایعه، انواع شایعه، انگیزه‌های شایعه پراکنی و راه‌های مقابله با شایعه پرداخته است سوم «شایعه روشی تأثیرگذار در عملیات روانی» است. این مقاله توسط احمدرضا رادان در نشریه مطالعات امنیت روانی، پاییز ۱۳۸۶، شماره ۱۷، از ص ۴-۲۹ به چاپ رسیده است. نامبرده در این اثر به نظرات آلپرت و پستمن در کتاب روانشناسی شایعه پرداخته است. آخرین مقاله به نام «شایعه و امنیت عمومی» است. این مقاله از رسول کیانی در فصلنامه دانش انتظامی، پیاپی ۳۱، پاییز ۱۳۸۵ به شماره ۳ چاپ شده است. شامل تعریف، نظریه‌ها، مبانی تاریخی در باره شایعه است. در این مقاله به معیار انگیزشی و روانشناختی نیز پرداخته شده است.

بر اساس منابع معرفی شده، تفاوت این مقاله با سایر نگارش‌های مکتوب و نگرش نوآورانه‌ی آن، رویکرد معارف قرآنی داشتن این پژوهش است. بنابراین، تلاش می‌شود حتی الامکان، رویکرد قرآن در مسئله شایعه، آسیب‌های روانشناختی و راه‌حل‌های آن به روش تطبیقی در سه حوزه ماهوی، روانشناختی و قرآنی، توصیف و تحلیل گردد.

۲. مفهوم‌شناسی شایعه

لغت شایعه به لحاظ مفهومی، اسم فاعل «شاع» به معنای آشکار کردن (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۹۰: ۴۱۱؛ قرشی، ۱۳۷۱: ۹۴/۴)، گسترش یافتن و تقویت نمودن (ر.ک؛ راغب، ۱۳۶۹: ۴۷۰)، انتشار و اشاعه است (ر.ک؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۹۱/۸) اصل این واژه فقط یک بار در قرآن به شکل «أَنْ تَشِيعَ» (نور/۱۹) بکار رفته است لکن معادل‌های معنایی دیگری نیز در قرآن دارد که اشاره می‌شود:

الف. ذَیْعَ که «اشاعة الأمر» و انتشار چیزی است (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹: ۱۶۶؛ مصطفوی، ۱۴۱۷: ۱۶۶) «وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعَوْا بِهِ» (نساء/۸۳). خداوند پیامبر را از کارهای منافقین آگاه ساخته و می‌فرماید: هرگاه منافقان خبری از امن و آسودگی یا وحشت و شکست مسلمانان بیاید، بدون آنکه در راست و دروغ آن تحقیق کرده و در صلاح و فساد خبر اندیشه کنند، آن را میان مسلمانان فاش و پراکنده می‌کنند.

ب. خَرَصَ که به معنای سخن گفتن از روی حدس و تخمین، دروغ گفتن و هر سخن ظنی باشد (ر.ک؛ قرشی، ۱۳۷۱: ۲۳۷) «وَ قَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ» (زخرف/۲۰). مشرکان می‌گویند: اگر خدای رحمان می‌خواست، آن بت‌ها را نمی‌پرستیدیم، آنان [مشرکان] به این ادعا دانشی نداشته و جز حدس نمی‌زنند. منظور از کلمه «يَخْرُصُونَ»، سخن از روی حدس [یعنی شایعه] در مقابل سخن از روی علم است (ر.ک؛ قرشی، ۱۳۷۱: ۲۳۸/۲).

ج. رَجَفَ به معنی اضطراب و حرکت شدید (ر.ک؛ راغب اصفهانی، ۱۳۶۹: ۴۹/۲)

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۴۱

فراهیدی، ۴۱۱: ۳۴۴/۸؛ طریحی، ۱۳۷۵: ۶۱/۵) و رَجْفَةً به معنای زلزله (اعراف/۷۸) و نیز به معنای شایعه‌پراکنی است. «و الْمُرْجُفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لِنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ» (احزاب/۶۰) اگر شایعه‌افکنان در مدینه [از کارشان] باز نایستند، تو را سخت بر آنان مسلط می‌کنیم.

د. إفك هر چیزی است که جهت شایسته و درست آن تغییر کرده باشد (ر.ک)؛ راغب، ۱۳۶۹: ۱۷۸/۱) «ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ ... قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ» (توبه/۳۰) خدا آنان [یهود و نصاری] را بکشد چگونه روی گردان می‌شوند؟ این روی گردانی و تغییر یکی از ویژگی‌های شایعات منفی است.

هـ کذب به معنای دروغ و خلاف صدق و راست‌گویی است (ر.ک)؛ فراهیدی، ۴۱۱: ۳۴۷/۵؛ راغب، ۱۳۶۹: ۳/۱؛ قرشی، ۱۳۷۱: ۹۷/۶). «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ» (بقره/۱۰) در دل‌های منافقان مرض است و خدا بر مرضشان بیافزاید و به سزای آنچه به دروغ می‌گفتند، عذابی دردناک خواهند داشت». خبر دروغ، از خصوصیات شایعات منفی است.

در واژگان پنجگانه که بیان شد، دو واژه «شاع» و «ذاع» صراحتاً اشاره به معنای شایعه دارند و الباقی کلمات از لوازم معنایی شایعه هستند. همچنین در مؤلفه‌های اصلی این مقاله، غیر از کلید واژه «شایعه»، کلمات کلیدی دیگری مانند: شایعه‌پراکنی، آسیب‌شناسی، روانشناسی و قرآن بکار رفته است که بخاطر رعایت اختصار از بررسی مفهومی آنها صرف‌نظر می‌شود.

در معنای اصطلاحی «شایعه»، برخی معتقدند تاکنون تعریف کامل و جامعی از پدیده شایعه و پیداشدن منشأ منشأ آن نشده و خلاصه اینکه در مورد تعریف جامع آن، اتفاق نظر وجود ندارد (ر.ک)؛ کاپفرر، ۱۳۸۰: ۳۵؛ تقوا، ۱۳۸۸: ۱۴) و صرفاً به این حدّ بسنده کردند که اساساً هرگونه اطلاعاتی از دو منبع «رسانه» و «شایعه» سرچشمه می‌گیرد (ر.ک)؛ کاپفرر، ۱۳۸۰: ۳۵) اما در مقابل، برخی این اصطلاح را تعریف کرده و معتقدند شایعه گزاره‌ای خاص، محتمل و بدون وجود ملاک‌های اطمینان‌بخش است که معمولاً به صورت اخبار و

اطلاعات شفاهی تحریف شده و نادرست و تأیید نشده، ساخته شده و از فردی به فرد دیگر انتقال می‌یابد (ر.ک؛ آلپورت و پستمن، ۱۳۷۲: ۹).

معادل لفظی شایعه در زبان انگلیسی Rumor و Gossip است. با این تفاوت که Rumor اطلاعات و داستانی محتمل الکذب است که مردم در باره آن صحبت می‌کنند و لزوماً غیبت کردن در باره یک فرد نیست (ر.ک؛ Axford, 1997: The word Rumor) در حالی که Gossip در حرف زدن در غیاب فرد یا همان غیبت کردن از طریق صحبت‌های غیررسمی و داستان‌های نادرست و غیرمهربانانه است (ر.ک؛ Axford, 1997: The word gossip).

امروزه مفهوم شیوع و فراگیری در یک امر در دو شکل پاندمیک (pandemic) و اینفودمیک (infodemic) ظهور پیدا می‌کند. شکل پاندمیک در واقع همان فراگیری یک بیماری خاص است که همه یا بخش کثیری از موجودات به آن مبتلاء می‌شوند. اما شکل اینفودمیک به مواردی اطلاق می‌شود که اطلاعات وسیعی در باره‌ی آسیبی منتشر می‌شود به گونه‌ای که تکثیر اطلاعات، باعث می‌شود تا پیدا کردن راه حل برای آن مشکل دشوار گردد. چه بسا انتشار اطلاعات نادرست، مانع ارائه راهکارهای موثر، ایجاد نوعی سردرگمی و عدم اطمینان در بین مردم می‌شود (The Site Of askanydifference.com) آنچه در این مقاله مد نظر نگارندگان است، شکل اینفودمیک شایعه است.

۳. عوامل روانشناختی شکل‌گیری شایعه

به لحاظ روان‌شناختی، شایعه زمانی شکل می‌گیرد که ما با افراد کنجکاو مواجهیم که دسترسی به اطلاعات درست برای آنها ممکن نیست یا قدرت تشخیص درست از نادرست را ندارند و با شنیدن هر خبری، شیفته آن شده و می‌پذیرند. در آنان نوعی زودباوری و ساده‌انگاری شخصیتی مشاهده می‌شود. این وضعیت درباره اخبار مهم مانند آنچه به زندگی مردم مربوط می‌شود، جدی‌تر بوده و تاثیرپذیری بیشتری نسبت به شایعه را ایجاد می‌کند. همچنین کسانی که از مشکلات روحی (وسواس‌های فکری) رنج می‌برند و اضطرابات دائمی را تجربه می‌کنند، زمینه‌ی پذیرش اطلاعات نامطمئن در آنها بیشتر است. در چنین

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۴۳

افرادی، چه بسا ممکن است خود شایعه به اضطراب بیشتر آنها دامن بزند، ولی به همین مقدار که از بی‌اطلاعی درآیند، برای چنین شخصیت‌هایی رضایت اولیه را به همراه خواهد داشت (ر.ک؛ اخوی، mava.iki.ac.ir).

علامه طباطبائی معتقد است که اعتماد به خبر دیگران، تاحدی قابل پذیرش است. در نقل خبر اگر خبر از راه‌های گوناگون و یقینی به انسان برسد، «خبر متواتر» و اگر از یک نفر نقل شده و فرد از آن خبر به یقین نرسد، «خبر واحد» نامیده می‌شود. در خبر واحد، پذیرنده نیازمند ابزاری است تا بتواند نسبت به آن اطمینان حاصل نماید. قرآن هم به همین مطلب اشاره دارد که خبر فاسق یقین‌آور نیست و باید تحقیق و تبیین شود. آنگاه اگر اطمینان کردید، عمل کنید (ر.ک؛ طباطبائی، ج ۱۸، ۱۳۷۴: ۴۹۳-۴۹۰).

انتقال شایعه تابع عوامل گوناگونی است. گاه انتقال شایعه توسط سه انگیزه روانشناختی و به هدف «حقیقت‌یابی، تقویت رابطه و خودافزایی» انجام می‌شود و تمام اینها به افراد و گروه‌ها کمک می‌کند (www.nbcnews.com) گاه عامل روانشناختی شایعه، انگیزه کسب قدرت و به دست گرفتن کنترل اجتماعی است. زیرا، اصولاً شایعات اجتماعی به صورت بالقوه، مکانیسم مهمی برای کنترل اجتماعی است. با ایجاد شایعات، می‌توان در خصوص برخی مسائل هشدار داد یا آسیب قریب الوقوع را به حداقل رساند و چه بسا به شهرت برخی خدشه وارد کرد.

همچنین به عقیده روانشناسان، انگیزه ساخت و انتشار شایعه به عنوان یک موضوع اجتماعی، گاه به یک مهارت تبدیل می‌شود. شایعه‌ساز ماهر کسی است که مردم به اطلاعاتش اعتماد دارند که در این میان، برخی از آن اطلاعات به شکلی مسئولانه در شایعات مثبت استفاده می‌کند یا به شکلی تخریبی در شایعات منفی مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد. یعنی، شایعه یک نیرو و قدرت اجتماعی است که آدمیان را در شایعات مثبت گرد هم می‌آورد و به حفظ نظم اجتماعی کمک می‌کند و در شایعات منفی، وحدت میان انسان‌ها را تخریب و نظم اجتماعی را نابود می‌کند (www.nbcnews.com).

بنابراین، انتشار شایعه به مردم حس قدرت و برتری می‌دهد و بیشتر مردم توافق دارند

که گفتن مطالب منفی در مورد دیگران نه در مورد خودشان اشکالی ندارد. به همین دلیل، انتشار شایعه نسبت به دیگران روشی یک طرفه برای مدیریت امر خاصی یا ایجاد تعارض در بین افراد و گروه‌ها است و به طرز باورنکردنی برای فرهنگ و روابط بین انسان‌ها بسیار مسمومیت‌آور است. گاه شایعه‌سازی با این انگیزه انجام می‌شود که می‌خواهید به فرد، افراد و گروه مقابل القاء کنید که فرد قابل اعتمادی نیستید.

از جمله عوامل شایعه، اعتماد به نفس پایین شایعه‌ساز است. معمول افرادی که به ساخت و انتشار شایعه (Rumor) اقدام کرده یا پشت سر دیگران غیبت (Gossip) می‌کنند، کسانی هستند که اعتماد به نفس پایینی دارند. زیرا، خودشان را دوست ندارند، به سختی ارزش و توانایی‌های خود را باور دارند، به افراد و زندگی آنان حسادت می‌ورزند، نسبت به خود احساس ناامنی می‌کنند، در قضاوت دیگران آرامش موقتی پیدا می‌کنند، چشم ارتقاء دیگران را ندارند، از دانستن چیزی که دیگران آن را ندارند احساس قدرت می‌کنند و به طور کل از حیات اجتماعی یا زندگی خود ناراضی هستند. (www.insighttherapyllc.com) بنابراین، اضطراب می‌تواند عامل دیگری در شایعه‌پراکنی افراد باشد و افراد مضطرب بیشتر در ساخت شایعات، شرکت می‌کنند.

۴. پیامدهای منفی شایعه

شایعه، پیامدهای گوناگونی به لحاظ فردی و اجتماعی دارد. افراد در بررسی‌های فردی شایعه، به دو گروه تقسیم می‌شوند. گروه «مخاطب» شایعه که مستقیماً تحت تأثیر شایعات بوده و تولید و انتشار شایعه با هدف تأثیرگذاری بر آنها ساخته می‌شود. گروه «شایعه‌ساز» و «شایعه‌پراکن» که با اهداف خاصی تلاش می‌کنند تا سلطه خود را بر دیگران ایجاد کنند. نگارنده در تبیین پیامدها تلاش می‌کند، هر دو گروه را به جهت اعتقادی، اجتماعی و سیاسی مورد بررسی قرار دهد.

۵. پیامدهای اعتقادی

به لحاظ روانشناختی اگر تحلیل رفتار یک فرد بر اساس انگیزه‌ها و اهداف زندگی

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۴۵

امکان‌پذیر است، هویت حقیقی و درجات هویتی هر هدفی به شناخت و اعتقاد افراد بستگی دارد. تولید و انتشار شایعه پدیده‌ای است که مستقیماً بر روی اعتقادات و مظهر استقلال فکری افراد تأثیر می‌گذارد. دو پیامد از مهم‌ترین پیامدهای اعتقادی شایعه عبارتند از:

۵-۱. تخریب استوانه‌های اعتقادی

از منظر آیات قرآن یکی از تأثیرات مخرب شایعه، تضعیف ایمان و تخریب ارکان فکری افراد است. «ارتداد» یکی از همین انحرافات بزرگ است. قرآن در داستان جنگ اُخُد در باره‌ی تأثیر شایعه‌ی شهادت پیامبر^(ص) بر اعتقادات عده‌ای از مسلمانان می‌فرماید: «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً» (آل عمران ۱۴۴) محمد، جز فرستاده‌ای نیست. آیا اگر او بمیرد یا کشته شود، از عقیده خود برمی‌گردید؟ بازگشت از عقیده، هیچ زیانی به خدا نمی‌رساند.

عبارت «انقلبتم علی اعقابکم» به معنای بازگشت از اسلام و روی آوردن به کفر است (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۴/۴) انتشار شایعه و نقل خبر کشته‌شدن پیامبر^(ص) به قدری در بین مسلمانان اثر گذاشت که به فکر ارتداد و اقبال به کفر افتادند. تا جایی که برخی گفتند: «به عبدالله بن ابی بگوئید تا برای ما از ابوسفیان امان‌نامه بگیرد.» عده‌ای هم می‌گفتند: «اگر محمد کشته شده باشد، ما باید به دین اول خود بازگردیم». حتی یکی از افراد با فریاد گفت: «هان ای مردم مهاجر! معطل چه هستید؟ محمد کشته شد. به سوی قوم مکی خود بازگردید، چرا که در غیر این صورت، می‌آیند و شما را می‌کشند (ر.ک؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۴۷؛ زحیلی، ۱۴۱۱: ۱۱۱).

۵-۲. شبهه‌افکنی

هر دینی از تعالیم و باورهایی تشکیل شده که حفظ آن بسیار ضروری است. اما گاهی دشمنان از شایعه به عنوان ابزاری در جهت ایجاد شبهه، شک و تردید در تعالیم و اعتقادات

بهره گرفته‌اند.

پیامبر(ص) در جنگ احزاب در ابتدای حکومت در مدینه، در اوج ناامیدی توانست با صدور فرمان خود و استفاده از استراتژی دفاعی سلمان فارسی در حفر خندق، شکست سختی بر دشمن وارد کنند. در مقابل، گروه منافقان با استفاده از حربه‌ی شایعه، به دنبال آن بودند تا وعده‌ی خداوند و رسول را در پیروزی بر دشمنان، تکذیب کرده و با ایجاد شبهه، مسلمانان را دچار تردید نمایند (ر.ک؛ قنوجی بخاری، ۱۴۱۵: ۵۷) و در نهایت آنان را منحرف و از دینشان برگردانند (ر.ک؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰: ۲۸۴).

«وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا» (احزاب/۱۲ و ۱۳) زمانی که منافقان و کسانی که در دل‌هایشان بیماری ریشه کرده بود و سست ایمان بودند، سه مدل شایعه را به منظور شک و تردید در افراد ایجاد کردند و گفتند: خداوند با نوید پیروزی ما را خام کرد و ما را جز به فریب وعده نداد و پیامبرش نیز چنین کرد. همچنین گفتند: ای مردم یثرب، شما در برابر مشرکان توان ایستادگی ندارید پس به مدینه بازگردید. و گروهی دیگر از آنان از پیامبر اجازه خواستند که برگردند، و می‌گفتند: خانه‌های ما بی‌حفاظ است و در آن رخنه‌هایی است که از دزدان و دشمنان در امان نیست. در حالی که خانه‌هایشان بی‌حفاظ نبود. آنان با این بهانه فقط در پی آن بودند که از میدان نبرد بگریزند و در اعتقاد سایر افراد، تشکیک ایجاد نمایند.

۶. پیامدهای اجتماعی شایعه

پیامدهای شایعه در بعد اجتماعی نیز از نگاه قرآن قابل بررسی است که در اینجا به بخشی از آنها از قبیل: شکل‌گیری محیط ناسالم اجتماعی، خدشه در آبروی افراد جامعه و سلب آرامش عمومی، اشاره می‌کنیم.

۶-۱. شکل‌گیری محیط ناسالم اجتماعی

رواج شایعات منفی از نظر روانشناسی اجتماعی، موجب آلودگی اجتماع و شکل‌گیری فضای ناسالم و ناهنجاری‌های اخلاقی اجتماعی می‌شود. قرآن در این خصوص می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نور/۱۹) کسانی که دوست دارند که زشت‌کاری در میان آنانکه ایمان آورده‌اند، شیوع پیدا کند، برای آنان در دنیا و آخرت عذابی پر درد خواهد بود و خدا [ست که] می‌داند و شما نمی‌دانید.

کلمه «الفاحشه» به معنای هر فعل و قولی است که قبح و زشتی آن بزرگ است (ر.ک؛ راغب، ۱۴۱۲: ۴۸) و به گفته مفسران، مراد از آن مطلق فحشا و شامل هرگونه فساد خواهد بود (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۷۴: ۹۳/۱۵) نشر سخنان باطل، آشکار کردن عیوب و اعمال زشت دیگران، انجام علنی معاصی، انتشار گناه در جامعه و اموری از این قبیل، همه از مصادیق اشاعه‌ی فحشاء است (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۰۶/۱۴).

همچنین با توجه به معنای «الفاحشه» نه تنها انتشار اخبار کذب و برداشت‌های ذهنی بی‌اساس در میان مردم امری نادرست و آفت سلامت محیط اجتماعی محسوب می‌شود بلکه اشاعه‌ی اعمال و رفتارهای ناپسند و نامشروع، هرچند که واقعیت هم داشته باشد، کاری نکوهش‌شده است و سبب خدشه‌دار شدن ارزش‌های دینی و اخلاقی در جامعه و آلودگی فضای اجتماع خواهد شد. (همان: ۴۰۷/۱۴)

۶-۲. خدشه‌دار کردن آبروی افراد جامعه

در قرآن گناهان متعددی مطرح هستند که منجر به خدشه‌دار شدن آبرو و حیثیت افراد جامعه می‌شود. در این میان، شایعه به عنوان گناهی اجتماعی وضعیت ویژه‌ای دارد. زیرا، چنین رذیلتی می‌تواند در سطح وسیعی منتشر شود و جمع کثیری از افراد جامعه را تحت تأثیر ویرانگری‌های خودش قرار دهد.

هنگامی که افراد، شخص یا گروهی را به رفتار ناشایستی که مردم جامعه نسبت به آنها حساس هستند، متهم کرده و آن را در اجتماع منتشر می‌کنند، این مسائل سبب

مسمومیت افکار عمومی شده و ابهامات متعددی در اذهان افراد ساده‌اندیش به وجود می‌آورد. این امر به تدریج سبب تضعیف منزلت اجتماعی اشخاص و هتک حرمت و آبروی ایشان نزد سایر افراد جامعه خواهد شد. چنانکه در جریان اِفْک، منافقان با نشر اخباری ساختگی، جوئی مسموم علیه زنی پاک‌دامن شکل داده و با تأثیر بر اذهان گروهی از مسلمانان، به دنبال هتک حرمت و آبروی آن زن و کاستن از حیثیت و منزلت پیامبر اسلام در جامعه بودند (ر.ک؛ مدرسی، ۱۴۱۹: ۲۷۱-۲۷۲).

جریان افک در قرآن مربوط به حدود سال پنجم یا ششم هجری، بعد از بازگشت پیامبر^(ص) و أصحاب از غزوه بنی‌المصطلق است. در این جریان، گروهی از مردم از سر تهمت شایعه‌ای را بر علیه یکی از زنان مسلمان منتشر می‌کنند و قرآن آن گروه را تقبیح می‌کند. طبق تفاسیر شیعی و بیان شأن نزول، عایشه به ماریه قبطیه اتهامی وارد کرده و قرآن از ماریه قبطیه دفاع می‌کند. اما طبق تفاسیر اهل سنت گروهی از منافقان به عایشه اتهامی وارد کرده و آن را نشر دادند و قرآن از عایشه دفاع می‌کند.

قرآن می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ ... قَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ» (نور/۱۱-۲۶) در حقیقت، کسانی که آن بهتان [افک] را [در میان] آوردند، دسته‌ای از شما بودند. آن [تهمت] را شری برای خود تصور نکنید بلکه برای شما در آن مصلحتی [بوده] است. برای هر مردی از آنان [که در این کار دست داشته] همان گناهی است که مرتکب شده است، و آن کس از ایشان که قسمت عمده آن را به گردن گرفته است عذابی سخت خواهد داشت. چرا هنگامی که آن [بهتان] را شنیدید، مردان و زنان مؤمن گمان نیک به خود نبردند و نگفتند: «این بهتانی آشکار است»؟ بنابراین، این نمونه روشن به روشنی اشاره تأثیر شایعه در خدشه‌دار کردن افراد در جامعه دارد که عصبیانی اجتماعی و رفتاری گناه‌آلود می‌باشد.

۳-۶. سلب آرامش عمومی

پیامد دیگری که شایعه می‌تواند به لحاظ اجتماعی در جامعه ایجاد کند، سلب آرامش عمومی مردم است. شایعات با ایجاد وحشت در جامعه، روح و روان آنان را آشفته کرده و موجبات سلب آرامش عمومی را فراهم می‌آورند. در چنین شرایطی است که شایعه‌پردازان

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۴۹

به سوءاستفاده از موقعیت به وجود آمده می‌پردازند و جامعه را به قبول و پذیرش هر نوع ذلت و اهانت وادار می‌کنند.

قرآن می‌فرماید: «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا» (احزاب/۶۰) اگر منافقان و کسانی که در دل‌هایشان مرضی هست و شایعه‌افکنان در مدینه، [از کارشان] باز نایستند، تو را سخت بر آنان مسلط می‌کنیم تا جز [مدتی] اندک زمانی در کنار تو در این شهر باقی نخواهند ماند. این آیه در ارتباط با شایعه‌پراکنی منافقان و تأثیر آن در ایجاد اضطراب و سلب آرامش از جامعه است. قرآن در این آیه منافقان را «مُرْجِفُونَ» نامیده است. کلمه مرّجفون جمع مُرْجِف، اسم فاعل إرجاف از ریشه «رجف» است و در اصل دلالت بر اضطراب (ر.ک؛ ابن فارس، ۱۴۰۶: ۵۱۳) ایجاد رجفه و اضطراب شدید بوسیله رفتار و گفتار (ر.ک؛ راغب، ۱۴۱۲: ۱۹۸/۱) می‌کند.

ضرب‌المثلی هست که «الأراجيف ملاقيح الفتن». سخنان بیهوده و شایعات، عوامل تشکیل دهنده فتنه‌ها هستند. (راغب، ۱۴۱۲: ۱۹۸/۱) بر اساس قرآن، منافقان اضطراب شدید اجتماعی ایجاد نموده و موجبات سلب آرامش از جامعه را فراهم می‌کردند (ر.ک؛ مکارم، ۱۳۷۱: ۴۳۰/۱۷).

۷. پیامدهای سیاسی شایعه

پیامدهای سیاسی شایعه در قرآن شامل بی‌اعتمادی مردم به رهبران جامعه و ایجاد اختلاف و تفرقه است.

۷-۱. بی‌اعتمادی مردم به رهبران جامعه

قدمت کلید واژه «رهبری» در روانشناسی اجتماعی به ۱۳۰۰ سال قبل از میلاد بازمی‌گردد و پژوهش‌های جدیدی دارد که از قرن بیستم آغاز شده است (ر.ک؛ یوکل، ۱۳۸۲: ۲) رهبری نوعی فرآیند نفوذ است که به وسیله آن، کردار «یک فرد» سبب تغییر رفتار و نظرات دیگران می‌شود به گونه‌ای که این نفوذ باید مشروعیت داشته باشد (ر.ک؛ موسی

خانی و محمدنیا، ۱۳۸۵: ۱۶۴). مضافاً اینکه آنچه زمینه‌ساز وفاق و همبستگی یک ملت است، وجود اعتماد، بین اقشار و طبقات مردم جامعه، به‌ویژه مردم و رهبران و زمامداران خویش است (ر.ک؛ سید رضی، ۱۳۷۹: ۳۳۳-۳۳۴).

بدون شک، نشر اکاذیب و نسبت‌های ناروا، از کارآمدترین حربه‌هایی است که سلب اعتماد مردم از رهبران جامعه را به دنبال دارد. هنگامی که اخباری ساختگی و اتهاماتی بی‌اساس از سوی مخالفان بر ضد رهبری منتشر می‌شود، سریعاً در افکار عمومی نفوذ کرده و در صورتی که مخاطبان رهبری از بینش صحیح محروم باشند، دچار بدبینی، بدگمانی و عدم اعتماد خواهند شد.

قرآن می‌فرماید: «وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا» (نساء/۸۳) زمانی که از ناحیه کفار خبری از امنیت یا خوف به سست‌ایمان‌ها برسد، آن را اذاعه و منتشر (اذاعوا) می‌سازند. در حالی که اگر قبل از انتشار آن به اطلاع رسول و کاردان خویش می‌رساندند، رسول و اولی الامر که رهبر جامعه بوده و قدرت استنباط و درک درست حقیقت را دارند، به درستی مطلب را فهمیده و آنها را توجیه می‌کردند (ر.ک؛ طباطبائی، ج ۵ عربی، ۱۳۷۴: ۲۲).

بدیهی است که در جوّ شایعه‌پراکنی که افراد به بی‌اعتمادی مبتلا هستند، محاسن رهبری ناپدید خواهد شد و در نتیجه، حسن اعتماد و اطمینان که مهم‌ترین سرمایه یک ملت و زاییده حسن ظن مردم به رهبران و مسئولان خویش است، به تدریج رو به ضعف نهاده و از میان خواهد رفت. چنانکه نشر اکاذیب و شایعاتی چون اتهام به سحر، جنون، کهانت و اموری از این قبیل از سوی طاغوتیان و مستکبران بر علیه انبیای الهی^(ع) که رهبری جنبش‌های اجتماعی و سیاسی عصر خویش را بر عهده داشته‌اند، زمینه بدبینی و بی‌اعتمادی افراد جامعه را ایجاد کرده و موجب پراکندگی توده‌های مردم از انبیاء و انزوای رهبران حق خواهد شد (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۲: ۳۷۲).

۷-۲. ایجاد اختلاف و تفرقه

از مسائلی که در دین مبین اسلام بر آن تأکید شده است، پرهیز از اختلاف و تفرقه است (ر.ک؛ متقی هندی، ۱۴۰۵: ۸۹۴) زمانی که شایعات و اخبار ساختگی از سوی مخالفان و دشمنان پخش می‌شود، با توجه به اینکه از یک سو مخاطبان شایعات در حالت ابهام و فقر اطلاعاتی قرار داشته و حقایق و واقعیات در آسمان تیره و تاریک پنهان شده است و از سوی دیگر هر یک از این مخاطبان دارای ویژگی‌های شخصیتی خاصی هستند، طبیعتاً در مواجهه با این شایعات به صورت‌های گوناگون از خود عکس‌العمل نشان داده و در نتیجه، موضع‌گیری‌های مختلفی را اتخاذ خواهند کرد. عده‌ای که شخصیتی ساده‌اندیش و زودباور داشته و به عبارت دیگر، استعداد شایعه‌پذیری در آنان وجود دارد، به دلیل وجود این بستر مناسب، از شایعات متأثر شده و آن‌ها را می‌پذیرند و به دنبال آن، هر یک جهت‌گیری مشخصی اختیار می‌کنند و گروهی نیز که شخصیتی استوار و اندیشه‌ای متعالی دارند، در رویارویی با شایعات، هوشیارانه برخورد کرده و هرگز اسیر شایعات نمی‌شوند (ر.ک؛ افروز، ۱۳۷۵: ۱۴-۱۵).

خداوند که فرمود: «إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعُوا بِهِ» (نساء/۸۳) اذاعه همان انتشار و اشاعه است و این نوعی مذمت و خوارشماری برای شایعه‌سازان است ولی در ذیل آیه فرمود: «وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ» یعنی، مومنین بخاطر شایعاتی که پخش شد در خطر گمراهی قرار می‌گرفتند و این خطر نبود مگر بخاطر مخالفت با رسول خدا. آنگاه خداوند در آیه بعد به پیامبر امر می‌کند مومنان را به قتال تحریض و تشویق نما هر چند خودت تنها و بدون یار و یاور باقی بمانی (ر.ک؛ طباطبایی، ج ۵، ۱۳۷۴: ۲۱ عربی).

خداوند فرمود: «فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنَكُّلًا» (نساء/۸۴) ای پیامبر در راه خدا پیکار کن هر چند مردم در جهاد سستی کنند، و بدان که جز به کار خود مکلف نیستی و مؤمنان را به پیکار ترغیب کن. بدیهی است که این برداشت‌ها و جهت‌گیری‌های

گونگون، موجب شکل‌گیری اختلاف، تفرقه، چنددستگی و انزوای نبی الهی در جامعه خواهد شد. در این شرایط است که دشمنان می‌توانند به مقاصد نامشروع خود دست یابند. نگاهی به تاریخ پیامبران، آشکار می‌نماید که چگونه کاربرد سلاح شایعه بر ضد انبیای الهی که راهبری حرکت‌های سیاسی و انقلابی زمان خود را در برابر استعمارگران عهده‌دار بوده‌اند، موجب شکل‌گیری اختلاف و جدایی در میان توده‌های مردم خواهد شد (ر.ک؛ مکارم، ۱۳۷۱: ۳۷۲) و تنها تعداد اندکی از افراد حقیقت‌جو که غالباً از قشرهای محروم و مستضعف جامعه بوده‌اند، به ایشان ایمان آورده‌اند (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲۲).

۸. پیامد شایعه برای شایعه‌سازان

همانگونه که گذشت پیامدهای روانشناختی شایعه در دو گروه مخاطبان شایعه و شایعه‌ساز قابل تحلیل است. پیامد شایعه برای گروه دوم که شایعه‌ساز هستند، این است که تأثیرات ناگوار سلاح خطرناک شایعه، طراحان و عاملان خود را نیز گرفتار ساخته و آنان را از آسیب‌ها و صدماتشان متضرر خواهد نمود.

۸-۱. رسوایی شایعه‌سازان

در خصوص شایعه‌سازان مناقص عصر بعثت به سرکردگی عبدالله ابن ابی اشاره می‌کنیم. وی از دشمنان مخفی مسلمانان و در لباس دوست، همواره با فرصت‌طلبی، فعالیت‌های گسترده‌ای از مجرای تولید و نشر شایعات علیه اسلام و حکومت اسلامی انجام می‌دادند و در نهایت سنت الهی رسوایی و نابودی اهل باطل شامل حال آنان گردید.

قرآن می‌فرماید: «بَلْ نَقْدِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَ لَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ» (انبیاء/۱۸) ما نه تنها هستی را به بازی نیافریده‌ایم بلکه سنت ما بر این است که حق را بر باطل می‌افکنیم آنگاه حق باطل را می‌شکند و ناگهان باطل نابود می‌شود. وای بر شما از این وصفی که درباره جهان دارید که نه رستخیزی برای آن قائلید و نه پیام و پیامبری را از جانب خدا باور دارید.

قذف به معنای دورانداختن و دماغ به معنای شکافتن فرق تا مغز سر و زهوق یعنی

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۵۳

هلاکت و حق به معنای امر ثابت العین است به خلاف باطل که عین ثابتی ندارد ولی خود را به صورت حق جلوه می‌دهد تا مردم آن را حق بیندارند، اما زمانیکه حق و باطل با هم مواجه شوند، آنوقت باطل نابود شده و حق جلوه گر می‌گردد و هیچ چیز در عالم وجود نیست جز آنکه شائبه ای از بطلان در آن هست، مگر وجود خدای سبحان که حق محض است و هیچ بطلانی در او راه ندارد. به هر جهت خداوند می‌فرماید ما اراده کرده‌ایم که باطل را به وسیله حق سرکوب کنیم و آن را هلاک و فانی نمائیم.

همچنین خداوند فرمود: «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُمْ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهٗ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَ الْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَّ اَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ» (رعد/۱۷).

باطل چون کف سیل است که سرانجام فانی می‌شود و حق چون آبی است که می‌ماند و مردم از آن بهره‌مند می‌شوند. لذا هر قدر هم که خدا به باطل مهلت دهد، سرانجام در مواجهه باحق، خداوند آن را نابود می‌کند و ریشه کن می‌سازد. لذا عقاید حقه هیچگاه در زمین ریشه کن نمی‌شود و خداوند هرگز نصرت خود را از اهل حق دریغ نمی‌ورزد و سنت همیشگی خداوند این است که باطل را با حق سرکوب کند، چه آن باطل، حجت یا عقیده باطلی باشد و یا عمل و سنتی باطل، نهایتاً عقیده یا عمل حق آن را از بین می‌برد، همچنانکه در آبادی‌های ستمکار گذشته، عذاب استیصال اعمال و سنت‌های باطل را از بین برد و در آخر خداوند افراد منکر معاد و نبوت را به سختی تهدید می‌کند و وعده عذاب و هلاکت می‌دهد (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ج ۱۰، ۱۳۷۱: ۱۶۶).

۹. راه‌های برون‌رفت از آسیب‌های روانشناختی شایعه

از نگاه قرآن و روانشناسی، راه‌های رویایی با شایعات را می‌توان در دو محور پیشگیری و مقابله مورد بررسی قرار داد.

۹-۱. روش‌های پیشگیری

۹-۱-۱. ابهام‌زدایی

می‌دانیم که قسمت عمده‌ای از شایعات در شرایط ابهام ظهور پیدا می‌کند. اگر سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی، به موقع و سریع اطلاع‌رسانی کرده و ابهام‌زدایی نمایند، مردم با فقر اطلاعاتی مواجه نمی‌شوند و مجبور به گرفتن اخبار از منابع غیررسمی و نامطمئن نمی‌شوند و شایعه شکل نمی‌گیرد (ر.ک؛ ۱۳۷۲: ۴۵، Postman؛ Alport).

بنابراین، یکی از مهم‌ترین راه‌های شناخته‌شده مقابله با شایعه، قرار دادن مخاطب در جریان اخبار دقیق در کمترین زمان ممکن است. اخبار دقیق یعنی با همه جزئیات و کمترین زمان ممکن، یعنی فراهم آوردن شرایط و امکاناتی که در اسرع وقت، اخبار را به سمع و نظر مخاطبان برساند.

مطالعه‌ها نشان داده است که وقتی رسانه‌ای خبری را زودتر از سایر رسانه‌ها انتشار می‌دهد، مخاطبان، تفسیری از آن خبری را بیشتر به خاطر می‌سپارند که مربوط به رسانه‌ای است که زودتر خبر را رسانده است؛ یعنی مخاطب ناخودآگاه، دیدگاه خود را با رسانه‌ای منطبق می‌کند که تنها مزیتش، نقل سریع‌تر اخبار بوده است. وقتی خبری به نحوی به مخاطب برسد که نیازمند توضیح اضافه‌ای نباشد، دیگر شنونده برای تکمیل دانسته‌هایی که حس می‌کند، ناکامل است، به منابع غیررسمی خبری و از جمله شایعه، متوسل نمی‌شود (ر.ک؛ تقوا، ۱۳۸۸: ۱۴۰). بنابراین، اطلاع‌رسانی و ابهام‌زدایی نقش چشم‌گیری در پیشگیری و کنترل شایعه دارد و وجود هرگونه ابهام در حوادث مهم، می‌تواند زمینه‌ساز شایعه گردد.

به‌عنوان نمونه می‌توان به جریان جنگ بدر اشاره نمود که پس از پیروزی سپاه اسلام، فرستادگان پیامبر^(ص) با استفاده از شتر مخصوص پیامبر^(ص)، برای رساندن مژده پیروزی آمدند. این کار برای مردم، ابهامات فراوانی را در پی داشت. از جمله این که، اگر مسلمانان آن‌گونه که فرستادگان می‌گویند، پیروز جنگ شده‌اند، چرا شتر پیامبر^(ص) را همراه دارند؟ و همین ابهام سبب شد تا شایعه شکست سپاه مسلمانان در جنگ بدر، رقم بخورد به گونه‌ای

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۵۵

که برخی مردم مدینه نیز آن را باور نمودند و آمدن شتر پیامبر^(ص) به همراه فرستاده وی را، نشان از کشته شدن پیامبر^(ص) و شکست مسلمانان و فرار این دو تن دانستند (ر.ک؛ واقدی، ۱۴۰۹: ۱۸۵؛ ابن سعد، ۱۳۸۰: ۱۳؛ طبری، ۱۴۱۲: ۵۹۴).

قرآن کریم نیز در آیات خویش به مسئله‌ی رفع ابهام از اذهان افراد جامعه در رویارویی با شایعات توجه نموده است. قرآن در ارتباط با شایعه‌سازی و شایعه‌پراکنی کفار عصر رسالت که آیات قرآن را شعر و پیامبر اکرم^(ص) را شاعر می‌خواندند به ابهام‌زدایی پرداخته و چنین می‌فرماید: «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ: و [ما] به او شعر نیاموختیم و در خور وی نیست؛ این [سخن] جز اندرز و قرآنی روشن نیست». (یس/۶۸) همچنین قرآن کریم جهت تبیین مواضع ابهام و آشکار نمودن حقایق در ارتباط با شایعه‌سازی کفرپیشگان زمان بعثت که به پیامبر اکرم^(ص) نسبت کهانت و جنون داده و آن را در جامعه انتشار می‌دادند، می‌فرماید: «فَذَكَرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ» (طور/۲۹) پس اندرز ده که تو به لطف پروردگارت نه کاهنی و نه دیوانه.

قرآن در این آیه، پیامبر اسلام را صاحب «نعمت» که عبارت از همان مقام نبوت است (ر.ک؛ حسینی، ۱۳۸۴: ۲۲۶) دانسته است و به ایشان توصیه فرموده است که با ابهام‌زدایی، مردم جامعه را به این حقیقت مهم توجه دهد که اگر انسانی به واسطه‌ی خداوند متعال از این نعمت خاصه برخوردار باشد، دیگر در معرض صفات ناپسندی چون کهانت و جنون قرار نخواهد گرفت و به دلیل اتصال به منبع وحی، جز سخن حق بر زبان نخواهد آورد (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲۷۸).

۹-۱-۲. ارجاع خبر به اهل تشخیص

هنگام نشر اخبار در جامعه، هیچ فرد یا گروهی حق ندارد بدون دلیل، آنها را پذیرفته و اقدام به انتشار آنها نمایند بلکه افراد جامعه وظیفه دارند که جهت اطلاع از صحت آن اخبار به اهل تشخیص که منابع آگاه و مطلع جامعه هستند، رجوع نمایند (ر.ک؛ افروز، ۱۳۷۵: ۸۶).

قرآن کریم در اشاره به این موضوع می‌فرماید: «وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ

أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا» (نساء/۸۳) و چون خبری [حاکمی] از ایمنی یا وحشت به آنان برسد، انتشارش دهند؛ و اگر آن را به پیامبر و اولیای امر خود ارجاع کنند، قطعاً از میان آنان کسانی اند که [می‌توانند درست و نادرست] آن را دریابند و اگر فضل خدا و رحمت او بر شما نبود، مسلماً جز [شمار] اندکی، از شیطان پیروی می‌کردید.

در این آیه، به گروهی از افراد ضعیف‌الایمان سپاه اسلام که در جریان غزوه‌ی بدر صغری، آلت دست شایعه‌سازان قرار گرفته و زمینه‌ساز شکل‌گیری و گسترش شایعات بی‌اساس دشمنان شده‌اند، توصیه شده است که در صورت مواجهه با اخباری که از صحت آن اطلاع ندارند، باید که آن اخبار را به اهل تشخیص رد کرده و توسط ایشان از واقعیات آگاه شوند تا از سر سادگی و زودباوری، گرفتار توطئه‌ی دشمنان نشوند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۳۰/۴).

۹-۱-۳. تحقیق و بررسی اخبار و گزارش‌ها

در بسیاری از موارد رواج شایعات، نتیجه‌ی عدم تحقیق مخاطبان شایعه نسبت به اخبار و گزارش‌ها است. هنگامی که اخبار و گزارش‌ها از سوی شنوندگان، مورد مطالعه و تفحص قرار نمی‌گیرد و افراد جامعه به دلیل عدم تحقیق و بررسی از درستی یا نادرستی اخبار اطلاع نیافته و در حالت ابهام قرار داشته باشند، مسلم است که در این شرایط افراد جامعه به دلیل ناآگاهی و بی‌اطلاعی، برخوردی غیرمسئولانه و غیرمتعهدانه با اخبار و گزارش‌ها داشته و به نقل و تکرار شنیده‌ها و سخنان غیر مستند و ناصواب شایعه‌سازان می‌پردازند و قطعاً در این شرایط، عرصه جهت پدید آمدن و انتشار شایعات و اکاذیب بسیار مساعد خواهد بود (ر.ک؛ صویان، ۱۳۸۶: ۶۷-۶۸).

قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» (حجرات/۶) واژه «بَيِّن» و «تَبَيَّن» در اصل به معنای آشکارگشتن و روشن شدن آمده است (ر.ک؛ فیومی، ۱۴۰۵: ۷۰) بنابراین، معنای آیه این

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۵۷

است که ای اهل ایمان اگر انسان فاسق و گنه‌کاری خبری نزد شما آورد، صحت خبرش را با ارزیابی و تحقیق، آشکار و روشن نمایید تا به حقیقت واقف شوید و مبادا که بدون جهت و از روی نادانی به کسی یا چیزی صدمه زده و از کرده خود پشیمان شوید (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۱۱/۱۳).

در حقیقت، آیه شریفه به این مسئله اشاره فرموده است که ایمان با ساده‌اندیشی و زودباوری سازگاری ندارد و انسان مؤمن، همواره باید نگاهی نقادانه به اخبار و سخنان داشته باشد و با تحقیق و بررسی از حقایق امور آگاهی یافته و عجولانه به هر خبر و گزارشی از اشخاص و گروه‌هایی که در آن‌ها شرایط عدالت و اطمینان وجود ندارد، ترتیب اثر ندهد.

۹-۱-۴. کنترل زبان

زبان یکی از جوارح بسیار ارزشمند و مفید انسان به شمار می‌آید که قداست با سخنان عالمانه و مقالات حکیمانه، افراد جامعه را تربیت کرده و از فرهنگ و دانش برخوردار نماید و زمینه رشد و سعادت آنان را فراهم آورد و از طرفی در صورت عدم کنترل و محافظت، آفات متعددی به دنبال داشته و آسیب‌های ناشی از آن، نسبت به آسیب‌های دیگر اعضا و جوارح انسان، بیشتر خواهد بود (ر.ک؛ سبحانی، ۱۳۸۰: ۵۱-۵۲).

شکی نیست که مهم‌ترین و طبیعی‌ترین راه انتقال شایعات، زبان است، لذا کنترل زبان، نقش بسیار تأثیرگذاری در جلوگیری از پیدایش شایعات خواهد داشت. از جمله مهم‌ترین مسئولیت‌های انسان در قبال نعمت زبان که در پیشگیری از پدید آمدن شایعات نیز مؤثر است، عبارت است از:

۹-۱-۴-۱. پرهیز از گفتار بدون علم

قرآن کریم در مورد ضرورت پیروی از علم و آگاهی می‌فرماید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (اسراء/ ۳۶) «قفو» به معنای تبعیت کردن و پیروی کردن است (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۱۴: ۲۴؛ زمخشری، ۱۴۱۵: ۶۶۶)

یعنی، چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن. زیرا، گوش و چشم و قلب، همه مورد پرسش واقع خواهند شد. برخی این آیه را به نقل دروغ یا شهادت باطل و مانند آن، اختصاص داده‌اند در حالی که مسلماً مفهوم این آیه عام است و نقل شایعات و شهادت باطل و هر کذب دیگری، می‌تواند مصداق و مشمول آیه باشد. درواقع آیه متذکر این نکته است که هر چیزی را تا زمانی که علم به آن نیافته‌ای، بر اساس غیر علم، عمل نمایی و تبعیت از ظن و گمان نکنی (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۱۶/۱۲) خداوند در قرآن در آیه «وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً» (نجم/۲۸) پیروی از گمان را در عدم وصول به حقیقت، توسط منکران آخرت بیان نموده است.

۹-۱-۴-۲. پرهیز از نقل شایعه

افراد بایستی که از به زبان آوردن شایعاتی که در محیط اجتماع با آن مواجه می‌شوند، خودداری نمایند. چرا که نقل و تکرار شایعات، خواسته یا ناخواسته و آگاهانه یا ناآگاهانه و با هر نیت و هدفی، ولو با داشتن موضع ناباوری نسبت به آن‌ها، سبب انتشار هر چه بیشتر شایعات در جامعه می‌شود. علاوه بر این، نقل و تکرار شایعات موجب تأثیر بر افکار عمومی و تقویت باورهای مردم جامعه شده و کنترل و خنثی‌سازی شایعه را بسیار دشوارتر خواهد کرد (ر.ک؛ افروز، ۱۳۷۵: ۸۶).

قرآن نیز نقل و تکرار شایعه را از سوی گروهی از مؤمنان در جریان شایعه‌ی افک مورد نکوهش و عتاب قرار داده است و خطاب به ایشان می‌فرماید: «إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسْتِثْمِ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» (نور/۱۵) آنگاه که آن [بهتان] را از زبان یکدیگر می‌گرفتید و با زبانهای خود چیزی را که بدان علم نداشتید، می‌گفتید و می‌پنداشتید که کاری سهل و ساده است با اینکه آن [امر] نزد خدا بس بزرگ بود.

در این آیه واژه «تَلَقَّوْنَ» در اصل از ریشه «لَقِيَ» به معنای به استقبال چیزی رفتن و اخذ آن است. (همان: ۸۶) بر این اساس، عبارت «تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسْتِثْمِ» به این مسئله اشاره دارد که گروهی از مؤمنان پس از شنیدن این شایعه از سوی گروهی از منافقان، به استقبال شایعه

رفته‌اند و آن را از زبان یکدیگر گرفته و نقل نموده‌اند (ر.ک؛ طوسی، ۱۳۸۹: ۴۱۷).

۹-۲. روش‌های مقابله

۹-۲-۱. تکذیب شایعه

تکذیب شایعه، عکس‌العملی مناسب برای مقابله با این پدیده به حساب می‌آید. این روش قادر است افکار عمومی را به سوی خود سوق دهد و سبب ایجاد شک و تردید در مردم جامعه نسبت به راست‌گویی و حقانیت شایعه‌سازان شود. با دقت در آیات قرآن نیز متوجه خواهیم شد شایعاتی که دشمنان با اهداف و انگیزه‌های گوناگون به ساخت و انتشار آن همت گماشته‌اند، مورد تکذیب قرار گرفته است. به‌عنوان مثال، عکس‌العمل قرآن در ارتباط با شایعه‌ی جنون پیامبر اکرم (ص) که توسط کفرپیشگان عصر رسالت طراحی شده بود، تکذیب این شایعه است. قرآن کریم می‌فرماید: «مَا آتَتْ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» (قلم/۲) [که] تو، به لطف پروردگارت، دیوانه نیستی».

۹-۲-۲. مجازات شایعه‌سازان

قوانین نجات‌بخش اسلام که جامع جمیع مسائل حقوقی و جزایی است، شایعه‌سازان را از آن جهت که برای نیل به اهداف نامشروعشان، اخبار دروغ و بی‌پایه و اساس را در سطح اجتماع پخش کرده و باعث تشویش اذهان عمومی جامعه می‌شوند، مجرم و گناه‌کار شناخته و آنان را مستحق مجازات می‌داند. بر این اساس مسئولان نظام اسلامی در ارتباط با شایعه‌سازان، موظف هستند که به‌عنوان دفاع از حقوق روانی و اجتماعی اقشار مختلف مردم جامعه، پیگیری‌های حقوقی و اقدامات قاطع قانونی را در مورد ایشان به انجام رسانند. مسلم است که این اقدامات، موجب می‌شود تا مردم جامعه، چهره‌ی منافقانه‌ی شایعه‌سازان را شناخته و از شایعات و اخبار بی‌اساسی که ایشان در جامعه پخش کرده‌اند، متأثر نشده و از آن‌ها اعراض نمایند و نهایتاً عرصه برای رشد شایعات در جامعه تنگ‌شده و زمینه‌ی خنثی‌سازی آنها فراهم آید.

قرآن کریم در ارتباط با مجازات شایعه‌سازان در ادامه «ان الذین ان تشیع الفاحشه»

عبارت «لهم عذاب الیم فی الدنيا و الاخره» (نور/۱۹) را بیان می‌کند. باید گفت که منظور از عذاب و مجازات اخروی شایعه‌سازان، آشکار است و آن سختی‌ها و شدایدی است که در قیامت گریبان‌گیر آنان خواهد شد (ر.ک؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۸۴) اما عذاب و مجازات دنیوی شایعه‌سازان عبارت از حدود و تعزیرات شرعی است که در ذیل به آن‌ها اشاره شده است:

الف) مجازات حدّ: در شرع اسلام، دسته‌ی معدودی از گناهان (محرابه، سرقت، شرب خمر، زنا، لواط، قذف، مساحقه و...) دارای مجازاتی معین هستند که حدود نامیده می‌شوند. (ر.ک؛ موسوی خویی، ۱۴۲۸: ۴۲۸) لذا گناه شایعه‌سازی، تنها زمانی مشمول حکم حد خواهد شد که موضوع شایعه، اتهام به قذف باشد. در قرآن چهارمین آیه از سور نور، میزان مجازات قذف هشتاد تازیانه است. شایان ذکر است که در جریان شایعه‌ی افک، پیامبر اکرم (ص) بر تعدادی از عناصر انتشار شایعه، حدّ قذف جاری ساخته است (ر.ک؛ حلی، ۱۴۰۱: ۲۵۶).

ب) مجازات تعزیر: برخلاف حدود که شامل تعداد مشخصی از گناهان است که میزان و مقدار مجازات آن در شرع مشخص شده است، تعزیرات گناهی هستند که میزان و مقدار مجازات آنها در شرع مشخص نشده است. بر این اساس، از آنجا که میزان و مقدار گناه شایعه‌سازی بجز در مواردی که موضوع آن اتهام به قذف باشد، در شرع تعیین نشده است. از این رو، باید گفت که شایعه‌سازی در سایر موضوعات دیگر موجب می‌شود عاملان آن مشمول حکم تعزیر شوند و حاکم شرع نیز وظیفه دارد که میزان و مقدار مجازات چنین گناهی را تعیین نماید (ر.ک؛ نجفی، ۱۳۶۲: ۴۴۸).

۹-۲-۳. بازسازی فرد یا گروه آسیب‌دیده از شایعه

کسانی که مورد تهمت و شایعه قرار گرفته‌اند، نیاز به تقویت و بازسازی دارند تا از آسیب‌های روحی این بلای خطرناک مصون بمانند. قرآن در باره پیامبر (ص) که از سوی

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی پور | ۱۶۱

کفار قریش مورد آزار قرار گرفت می‌فرماید: همیشه چنین بوده که هیچ پیامبری نیامد مگر اینکه به او نسبت ساحر یا دیوانه دادند «إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (ذاریات/۵۲) در واقع، به پیامبر^(ص) دل‌داری و تسلی خاطر داده است (ر.ک؛ زحیلی، ۱۴۱۱: ۴۷) و به این نکته اشاره می‌فرماید که تمام انبیای الهی در ایفای نقش تبلیغی و هدایتی خود، همواره با حربی شایعه‌سازی و شایعه‌پراکنی دشمنان مواجه بوده و این مسئله تنها مخصوص ایشان نبوده است (ر.ک؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۲۰) در حقیقت، قرآن از این طریق، پیامبر اسلام را تقویت و بازسازی روحی کرده‌است.

بحث و نتیجه‌گیری

منافقان و دشمنان دین خدا با ویژگی‌های شخصیتی خاصی که داشتند نسبت به انبیا الهی و مومنان از هر ترفندی استفاده کردند که کارآمدترین حربی آنان برای رسیدن به اهداف شومشان استفاده از ابزار شایعه بود. با توجه به مطالبی که در این مقاله به لحاظ توصیف و تحلیل یافته‌ها در باره پدیده‌ی شایعه بیان شد، روشن گردید که شکل منفی شایعه که بر اساس زمینه‌های موجود در میان افکار عمومی و تحت تأثیر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی انتشار پیدا می‌کند، آثار و پیامدهایی دارد که به لحاظ روانشناختی، سلامت روابط و تعاملات اجتماعی انسان را تهدید و تخریب می‌کند. واژه شایعه به شکل «أن تشیع» صراحتاً و به شکل‌های ذبیح، خِرص، رَجف، إفک و کذب در قرآن معادل‌سازی شده است. در حوزه عوامل مشخص گردید که شایعه به لحاظ روانشناختی ریشه در حقیقت‌یابی و خودافزایشی جاهلانه، تقویت روابط جمعی، زودباوری شخصیتی و اطمینان کاذب به اخبار، وسواس فکری، اعتماد به نفس پایین، قدرت‌طلبی، کنترل اجتماعی و اموری از این در انسان دارد. شایعه در بخش پیامدها، آسیب‌های مختلفی به لحاظ اعتقادی، اجتماعی و سیاسی برای مخاطبان شایعه و شایعه‌سازان ایجاد می‌کند. در نهایت بر اساس قرآن کریم، راه برون‌رفت از پیامدهای منفی شایعه، به دو روش پیشگیری و مقابله است. طبق قرآن برای پیشگیری بایستی به ابهام‌زدایی، ارجاع خبر به اهل تشخیص، تحقیق و بررسی اخبار و گزارشات و کنترل زبان روی آورد و در روش مقابله برای از بین بردن یا کم کردن تأثیرات

۱۶۲ | فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی | سال چهاردهم | شماره ۵۳ | تابستان ۱۴۰۲

شایعه، دست به تکذیب شایعه، مجازات شایعه‌سازان و بازسازی فرد یا گروه آسیب دیده زد.

ORCID

Mohammad

<http://orcid.org/0000-00001-6273-9327>

منابع

- قرآن کریم. ترجمه محمد مهدی فولادوند.
آلپورت، گردن و پستم، لئو. (۱۳۷۲). *روانشناسی شایعه*. ترجمه ساعد دبستانی. تهران: نشر سروش.
- ابن سعد، محمد. (۱۳۸۰ق.). *طبقات الکبری*. بیروت: دارالصادر للطباعة و النشر.
- ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ق.). *تفسیر التحریر و التنویر*. بیروت: مؤسسه تاریخ العربی.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۲۰ق.). *معجم المقاییس اللغه*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن کثیر، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۹ق.). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن منظور، محمد. (۱۴۰۸ق.). *لسان العرب*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- ابن هشام، محمد بن اسحاق. (۱۳۵۵ق.). *سیره النبویه*. قم: مکتبه المصطفی.
- افروز، غلامعلی. (۱۳۷۵ش.). *روانشناسی شایعه و روش‌های مقابله*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- تقوا، ارسیا. (۱۳۸۸ش.). *شایعه نفس می‌کشد*. تهران: نشر قطره.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸ش.). *تسنیم*. قم: مرکز نشر اسراء.
- حسینی، حسن بن احمد. (۱۳۸۴ش.). *تفسیر اثنتی عشری*. چاپ اول. تهران: میقات.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۰۱ق.). *اجوبه مسائل المهنائیه*. قم: مطبعة الخيام.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق.). *مفردات الفاظ قرآن*. محقق. بیروت: دارالشامیه.
- زحیلی، وهبه الله. (۱۴۱۱ق.). *تفسیر المنیر فی العقیده و الشریعہ و المنهج*. چاپ دوم. دمشق: دارالفکر.
- زمخشری، جارالله. (۱۴۱۵ق.). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۰ش.). *فروع ابدیت*. چاپ هفدهم. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- سید رضی. (۱۳۷۹ش.). *نهج البلاغه*. ترجمه محمد دشتی. قم: دارالجهره.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۰۴ق.). *درالمنثور فی تفسیر بالمأثور*. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی.
- صویان، احمد. (۱۳۸۶ش.). *المنهج الشرعی فی تلقی الاخبار*. ترجمه عبدالصمد مرتضوی. تهران:

نشر احسان.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. مترجم محمدباقر موسوی. چاپ پنجم. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه. دفتر انتشارات اسلامی.

_____ (۱۳۹۰ش.). تفسیر المیزان. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الاعمی للمطبوعات.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش.). تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ سوم. تهران: انتشارات ناصر خسرو.

_____ (۱۳۷۵ش.). ترجمه جوامع الجامع. مترجم علی عبدالحمیدی و همکاران. مشهد: آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۹ش.). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق.). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه.

فراهیدی. خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق.). العین. الطبعة الثانية. ایران. دارالهجره.

فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۰۵ق.). مصباح المنیر. قم: دارالهجره.

قرطبی، محمد بن احمد. (۱۴۲۷ق.). الجامع لاحکام القرآن. بیروت: مؤسسه الرساله.

قنوجی بخاری. حسن بن علی. (۱۴۱۵ق.). فتح البیان فی مقاصد القرآن. ج دوم. بیروت: مکتبه العصریه.

کاپرر. ژان نوئل. (۱۳۸۰ش.). شایعه. ترجمه خداداد موقر. تهران: نشر شیرازه.

متفکر، حسین. (۱۳۸۶ش.). جنگ روانی. قم: دفتر عقل. پژوهشکده تحقیقات اسلامی.

متقی هندی، علاءالدین علی. (۱۴۰۵ق.). کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال. چاپ پنجم. بیروت: الرساله.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۴۰۴ق.). میزان الحکمه. چاپ اول. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

محمودی، محمد. (۱۳۷۶ش.). شبهه و شایعه دو منکر مطبوعاتی. قم: نشر معروف.

مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ق.). من هدی القرآن. چاپ اول. تهران: دارمحبی الحسین.

مصطفوی، حسن. (۱۴۱۷ق.). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: وزارت ارشاد.

مغنیه، محمدجواد. (۱۹۸۱م.). تفسیر الکشاف. چاپ دوم. بیروت: دارالعلم الملايين.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ش.). تفسیر نمونه. چاپ دهم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

_____ (۱۳۸۱ش.). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم؛ موسوی‌پور | ۱۶۵

_____ (۱۳۸۲ش). برگزیده تفسیر نمونه. احمدعلی بابایی. چاپ سیزدهم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

موسوی خویی، ابوالقاسم. (۱۴۲۸ق.). مبانی تکمله‌المنهاج. چاپ سوم. قم: مؤسسه احیاء آثارالامام الخویی.

نجفی، محمدبن حسن. (۱۳۶۲ش.). جواهرالکلام. چاپ سوم. تهران: دارالکتب اسلامیه.

واقدی، محمد بن عمر. (۱۴۰۹ق.). المغازی. محقق جونزمارزدن. چاپ سوم. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

یوکل، گری. (۱۳۸۲). مدیریت و رهبری در سازمان‌ها. ترجمه محمد ازگلی. قاسم قنبری. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).

کاپلو، تئودور. پاسکال ونسن. (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی جنگ. ترجمه هوشنگ فرخجسته. تهران: جامعه‌شناسان.

حسینی علی‌آباد، سید روح‌الله. ابوطالبی، مهدی. (۱۳۹۷ش.). «نگاه قرآنی به شایعه و شبهه. دو روش نفوذ دشمن از طریق رسانه». مجله معرفت. سال ۲۷. شماره چهارم.

میرزایی، مجتبی. (۱۳۸۹ش.). «شایعه از نگاه قرآن. زمینه‌ها. پیامدها. راه‌های رویارویی». دانشگاه علوم و معارف قرآن. دانشکده علوم و فنون قرآن.

موسی خانی و محمدنیا. (۱۳۸۵). «ارائه و تبیین شاخص‌های انتخاب مدل رهبری نوین و نحوه یکپارچه سازی آن در سازمان‌ها (مقایسه تطبیقی رهبری خدمتگزار و رهبری تحول‌گرا)». نشریه مدیریت فرهنگ سازمانی. شماره چهاردهم. ص ۱۶۴.

Beersma, B., & Van Kleef, G. A. (2012). Why people gossip: An empirical analysis of social motives, antecedents, and consequences. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(11), 2640-2670.

Grosser, T., Kidwell, V., & Labianca, G. (2012). Hearing it through the grapevine: Positive and negative workplace gossip. *Psychology of Rumor*. New York: Holt, " Allport, Gordon; Leo Postman (1947). Rinehart & Winston.

Shibutani, T. (1966). "Improvised News a sociological Study of Rumor". Indianpolis: Bobb Merriall.

<https://mava.iki.ac.ir> ابراهیم اخوی

<https://www.nbcnews.com/better/lifestyle/psychologists-say-gossiping-social-skill-here-s-how-know-if-ncna1056941>

<https://www.insighttherapyllc.com/mental-health-articles/137-why-people-gossip-and-how-you-can-cope>

- The Holy Quran. Translated by Mohammad Mehdi Fouladvand.
- Allport, Gordon and Postman, Leo. (1993). *The psychology of rumours. Translated by Saed Dabestani*. Tehran: Soroush Publishing.
- Afroz, Gholam Ali. (1996). *Rumor psychology and coping methods*. Tehran: Farhang Islamic Publishing House.
- Al-Farahidi Khalil bin Ahmed (1988). *Al Ain second edition Iran*. Dar al-Hijrah
- Fayoumi, Ahmad bin Muhammad. (1984). *Misbah Al-Munir* Qom: Dar al-Hijrah.
- Ganoji Bukhari Hasan bin Ali (1994). *Fath al-Bayan fi maqasid al-Qur'an*. second edition. Beirut: Maktaba al-Asriya.
- Hosseini, Hassan bin Ahmad. (2008). *Tafsir Asna Ashari*. First Edition. Tehran: Miqat.
- Hali, Hassan bin Yusuf. (2022). *Answers to problems* Qom: Al Khayyam Press.
- Hosseini Aliabad, Seyyed Ruhollah. Abu Talebi, Mahdi. (2017). "Qur'anic view of rumors and suspicions. Two methods of the enemy's influence through the media. *Marefat magazine*. Year 27 Number four.
- Ibn Saad, Muhammad. (2001). *Tabaqat al-Kabari*. Beirut: Dar al-Sadr al-Latabah and Al-Nashar.
- Ibn Ashur, Mohammad Tahir. (1999). *Tafsir al-Tahrir al-Tanwar*. Beirut: Institute of Al-Tarikh al-Arabi.
- Ibn Faris, Ahmad. (1999). *Al-Maqais al-Lagheh dictionary*. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya.
- Ibn Kathir, Ismail Ibn Hamad. (1998). *Commentary on the Great Qur'an*. Beirut: Dar al-Kitab al-Elmiya.
- Ibn Manzoor, Muhammad. (1987). *Arabic language* Beirut: Darahiya al-Trath al-Arabi.
- Ibn Hisham Muhammad bin Ishaq. (1976). *Seerah al-Nabiyyah* Qom: Al-Mustafa School.
- Javadi Ameli Abdullah (1999). *Tasnim* Qom: Isra Publishing Center.
- Kaplow, Theodore. Pascal Vincent. (2010). *Sociology of war*. Translated by Houshang Farkhojasteh. Tehran: Jame'eshenasan.
- Kapferer. Jean Noel (2001). *rumor Translated by Khodadad Movaghar*. Tehran. Shiraz Publishing.

- Metafker, Hossein. (2008). *mental war*. Qom: Daftar Aql. Islamic Research Institute.
- Motaghi Hendi, Alauddin Ali. (1984). *Actions in Sunan Al-Aqwal and Al-Afwal*. Fifth Edition. Beirut: Al-Rasalah.
- Mohammadi Rayshahri, Mohammad. (1983). *The amount of wisdom*. First Edition. Qom: School of Islamic Studies.
- Mahmoudi, Mohammad. (1997). *Doubts and rumors of two press deniers*. Qom: Marouf publication.
- Modaresi, Mohammad Taghi. (1998). *I am the guide of the Qur'an*. First Edition. Tehran: Darmhobi Al-Hussein.
- Mustafavi, Hassan. (1997). *Researching the words of the Holy Qur'an*. Tehran. Ministry of Ershad.
- Mughniyeh, Mohammad Javad. (1981). *Tafsir al-Kashaf*. second edition. Beirut: Dar al-Alam al-Malayin.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1992). *Sample interpretation*. to print Tehran: Darul Kitab al-Islamiya.
- _____. (2002) *Sample interpretation*. Tehran: Darul Kitab al-Islamiya.
- _____. (2003). *Selected sample commentary*. Ahmad Ali Babaei 13th edition Tehran: Darul Kitab al-Islamiya.
- Mousavi Khoei, Abolghasem. (2007). *Basics of Takmilah al-Minhaj*. Third edition. Qom: Institute of Revival of Imam Al-Khoei's Works.
- Mirzaei, Mojtaba. (2008). "Rumor from the Qur'an's point of view. Areas. consequences. Ways of confrontation". University of Quranic Sciences and Education. Faculty of Quranic Sciences and Techniques.
- Musa Khani and Mohammadnia. (2006). "Presenting and explaining the indicators of choosing a new leadership model and how to integrate it in organizations (comparative comparison of servant leadership and transformational leadership)". *Journal of Organizational Culture Management*. Number fourteen. P. 164.
- Najafi, Mohammad Bin Hasan. (1983). *Jawaharlal Kalam* Third edition. Tehran: Islamic Library.
- Qurtubi, Muhammad bin Ahmad. (2006). *Al-Jami Lahkam Al-Qur'an*. Beirut: Al-Rasalah Institute.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1991). *Vocabulary of Quranic words*. Research fellow. Beirut: Dar al-Shamiya.
- Sobhani, Jafar. (2001). *The dawn of eternity 17th edition*. Qom: Publications of the Islamic Propaganda Office.
- Seyed Razi (2000). *Nahj al-Balagha*. Translated by Mohammad Dashti. Qom: Darul Jahra.
- Siyuti Abdul Rahman bin Abi Bakr. (1983). *In al-Manthur fi Tafsir Bal-Mathur*. Qom: Hazrat Ayatollah Murashi Najafi Public Library.

- Souyan, Ahmed. (2008). *Al-Manhaj Al-Shari'i in Taqi Al-Akhbar. Translated by Abdul Samad Mortazavi*. Tehran: Ehsan Publishing House.
- Tabatabaei, Mohammad Hossein. (1995). *Translation of Tafsir al-Mizan*. Translated by Mohammad Bagher Mousavi. Fifth Edition. Qom: Faculty of Science Society. Islamic Publications Office.
- _____. (2011). *Tafsir al-Mizan*. second edition. Beirut: Al-Aami Institute for Press.
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1993). *Tafsir Maj al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Third edition. Tehran: Nasser Khosrow Publications.
- _____. (1996). *Translation of Javame' al-Jame*. Translated by Ali Abdulhamidi and colleagues. Mashhad: Astan Quds Razavi. Islamic Research Foundation.
- Tusi, Muhammad bin Hassan. (2008). *Al-Tabyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Darahiya al-Trath al-Arabi.
- Tabari, Muhammad bin Jarir. (1991). *Jami al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Marafa.
- Taghva, Arsia. (2008). *The rumor breathes*. Tehran: Ghatreh Publications.
- Waqidi, Muhammad bin Omar. (1988). *Al-Maghazi Researcher Jonesmarden*. Third edition. Beirut: Al-Alami Institute for Press.
- Yukel, Gary. (2003). *"Management and leadership in organizations"*. Translated by Mohammad Ozgoli. Qasim Ghanbari First Edition. Tehran: Imam Hossein University Press.
- Zaheili, Vahballah. (1990). *Tafsir al-Munirfi al-Aqidah, al-Sharia, and al-Manhaj*. second edition. Damascus: Dar al-Fekr.
- Zamakhshari, Jarallah. (1994). *Al-Kashaf on the mysterious facts of the descent and the eyes of the Aqawils in the faces of Ta'awil*. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya.

استناد به این مقاله: موسوی پور، سید محمدحسین. (۱۴۰۲). آسیب‌شناسی روانشناختی شایعه و راهکارهای مواجهه با آن در قرآن کریم، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۴(۵۳)، ۱۶۸-۱۲۹.

DOI: 10.22054/RJQK.2302.2779

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.